

ТВОРЧИСТЬ ЙОЗЕФА РОТА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Коцюба О. П.

КНУ імені Т. Шевченка

Довершена у мовному плані художня проза Й. Рота вже з середини 50-х років минулого століття привертала увагу дослідників, які спрямовували свої розвідки у літературознавче річище (Р. Баумгарт, Й. Гайцманн, Ф. Гакерт, Ф. Генце, Т. Дюло, Ф. Й. Еггерс, К. Маґріс, Й. Стрелка та ін.). І до сих пір спостерігається тенденція аналізувати творчий доробок Й. Рота з літературознавчої позиції, випускаючи з поля зору його мовний аспект. Лише у декількох наукових працях дослідники торкнулися лінгвальних особливостей прозових творів письменника, використовуючи мовознавчі методи або синтезуючи лінгвістичну й літературознавчу методику, як-от німецький літературознавець Г. Ю. Бьонінг, який у своїй монографії "Марш Радецького" Йозефа Рота. Дослідження тематики, структури і мови" (1968 р.) визначив тематичні, жанрові, структурні та стилістичні особливості найвизначнішого роману письменника [6].

Мовний талант Й. Рота, який демонструють його вишукані прозові твори, відзначений як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками (А. Польгар, Н. Тимощук та ін.). Хист письменника не обмежується блискучою стилістикою, майстерно підібраними влучними, лаконічними й місткими виразами та гострими іронічними висловами, а розкривається у вмінні оберегти й збагатити німецьку мову, проілюструвати найкращі зразки її літературного варіанту.

Мета нашої розвідки – проаналізувати дослідження творчості Й. Рота, проведені у лінгвістичному ракурсі, що відкриє й окреслить перспективи подальших мовознавчих студій його художнього доробку.

У центрі нашої уваги опинилися праці Г. Ауста, Ж.-П. Біра, М. Ловські, А. Обермаєра, Т. Буйницької, Н. Дашко, О. Козонкової, Н. Тимощук, повністю чи почасти присвячені мовним особливостям прозових творів Й. Рота. На матеріалі новели Й. Рота "Начальник станції Фальмерайер" Г. Ауст (1984 р.) зробив спробу дослідити значеннєві аспекти неозначено-особового займенника *man*. Дослідник прагнув встановити, яким чином багатофункціональний займенник пов'язаний зі смислом тексту [5, с. 324]. Аналізуючи ілюстративний матеріал художнього твору, в якому спостерігається активне функціонування неозначено-особового займенника *man*, Г. Ауст помітив, що найчастіше він вживається замість особового займенника, позначає конкретно-визначену особу – начальника станції Фальмерайєра і стосується його службових обов'язків. Вказуючи на сім'ю Фальмерайєра, займенник *man* охоплює спосіб його життя і відпочинку, відчуття обмежених можливостей насолоджуватися життям і самотність [5, с. 325-326]. За

спостереженням Г. Ауста, неозначено-особовий займенник використовується і для позначення пари закоханих (Фальмерайера та російської графині), і для позначення персоналу, до якого умовно включено колишнього начальника після приїзду графа-інваліда. Таке значення займенника *man* виражає послух Фальмерайера, який полягає у допомозі німечному графу, й зниження його соціального статусу.

У перекладознавчому руслі виконана наукова розвідка Лаури Серго (1983 р.), в якій вона, обравши матеріалом дослідження твори Й. Рота, фокусується на особливостях перекладу німецьких дієслівних словосполучень італійською мовою [12].

У 1990 році вийшов друком німецькомовний збірник матеріалів міжнародного симпозіуму 1989 року "Йозеф Рот: інтерпретація, критика, рецепція". Більшість досліджень, репрезентованих у виданні, можна віднести до літературознавчих, і лише два відображають спробу авторів провести лінгвістичний аналіз того чи іншого явища в творчості Й. Рота з застосуванням мовознавчих і літературознавчих методів. Вивчення мовностилістичних прийомів письменника допомогло А. Обермаєру визначити його місце в історії стилю літератури. Він спостеріг визначальні для творчої манери Й. Рота риси, які стали помітними вже у його ранніх романах (н-д, "Павутина"): антипатія до заплутаних речень, страх перед пишномовними словами й пустими фразами, хитка, амбівалентна перспектива оповіді, тяжіння до коротких речень, часто простих головних речень, які виступають ознакою поєднання експресіонізму і "нової предметності" у доробку письменника [9, с. 234]. Звичайно, не можна стверджувати, що Й. Рот висловлюється лише короткими головними реченнями без підрядних чи неповних, проте превалювання цього виражального засобу примітне й особливо властиве його ранньому творчому доробку. За А. Обермаєром, короткі речення є свідомо використовуваним стилістичним прийомом, на що вказує зміст поради, адресованої у листі 1930 року письменникові і другові Штефану Цвайгу: "Я б розділив і скоротив ці речення" [9, с. 236]. Проте якщо у "Павутині" домінують дуже короткі і неповні речення, то у "Йові" проглядається тенденція до трохи довших, структурованих речень. Як зазначає А. Обермаєр, стиль Й. Рота можна було б охарактеризувати як консервативний, навіть як регрес у стильовому розвитку письменника, якби не звучання симпатії та глобального розуміння, яке важко описати [9, с. 238]. Разючим постає музичний аспект мови, багатство акустичних образів, до яких вдається Й. Рот у "Йові" та "Марші Радецького". На нашу думку, А. Обермаєр цілком влучно зауважує, що суть відображається у музикальному аспекті мови, у звуці, мелодії та інтонації, а не в значенні, яке об'єктивується у слові та реченні [9, с. 238].

На "музиці" тексту наголошує у своїй праці, присвяченій аналізу роману "Йов" (2005 р.), М. Ловскі [10, с. 70]. За його твердженням, деякі фрагменти твору показують, що звук може бути важливіший за смисл. Поєднання музики і мови в романі "Йов" сягає давньої єврейської традиції. З наведених дослідником

прикладів видно, що аудіальні відчуття, які передаються за допомогою лексем з семою "звук", Й. Рота поєднує з візуальними образами, створюючи оригінальні візуально-аудіальні синестезії, які виступають засобами відображення синестезійного сприйняття дійсності.

Хоча дослідження М. Ловські має літературознавчий характер, проте увага приділяється й питанню мови і стилю, зокрема поширеним стилістичним фігурам. Проста структура речень у романі "Йов" забезпечує його легке прочитання [10, с. 62]. Дослідник відзначає досконалість художнього мовлення Й. Рота, що визначається вживанням стилістичних фігур, які утворюються за допомогою прикметників, і стилістичних фігур повтору. Нанизування прикметників при створенні стилістичної фігури клімаксу забезпечує розмаїття вражень. Свій потенціал ад'єктиви проявляють і у побудові оксюморона. Повтори вживаються у творі для пояснення й уточнення стану речей, проте вони, за спостереженням М. Ловські, можуть утомлювати читача [10, с. 65]. Досить часто трапляється така форма повтору, як паралельна мовна структура (паралелізм), зокрема її різновид, анафора, функція якої здебільшого полягає у концентрації думки. М. Ловські звертає увагу на шаблонність анафори, приміром, для підкреслення візуальних вражень [10, с. 65]. Наскрізним у романі "Йов" виявився повтор прикметника *gelb* та інших прикметників семантичного поля жовтого кольору, який міститься не лише у мові й стилі, а й у мотивах.

Увагу Ж.-П. Біра (1990 р.) привертає асиміляційний стиль і феномен ономастики у ранніх прозових творах Й. Рота. Сильне прагнення асимілюватися виражається у літературних стратегіях від імітування асиміляційного стилю до скептичної самопародії [9, с. 30]. Аналіз ономастикону раннього періоду творчості письменника, проведений дослідником, показав, що оніми виступають своєрідними натяками, прихованими сигналами, які відтворюють об'єктивну реальність (переважно східного єврейства), детальна точність якої виконує апеляційну функцію. Ж.-П. Бір інтерпретує зміст ранніх творів Й. Рота за допомогою онімів-сигналів, так наприклад, безсумнівна карикатура єврейського антисеміта Артура Требіча у романі "Павутина" – це пряма літературна помста сучаснику, який за підтвердженням історичних документів брав участь у сіонському русі 1919 року [9, с. 34].

Проте творчий доробок Й. Рота став об'єктом літературознавчої і мовознавчої уваги не лише зарубіжних, а й вітчизняних учених. В Україні літературну спадщину австрійського письменника довгий час вивчали германісти, зокрема Д. Затонський, Л. Цибенко, Г. Петросаняк, Н. Тимощук, Т. Гаврилів, П. Рихло, Т. Дзись, І. Андрущенко та ін. Переважна більшість досліджень українських германістів виконана під кутом зору літературознавства і лише декілька (Т. Буйницької, Н. Дашко, Н. Тимощук) аналізують творчість Й. Рота з позиції лінгвістики.

Вивченням авторської фразеології у вітчизняному мовознавстві займалася германістка Н. Тимощук (тема дисертації – "Функціонування фразеологізмів у романах Й. Рота" 2005 р.). Її праця містить аналіз фразеологічних одиниць (ФО)

та авторських фразеологічних модифікацій (ФМ) у німецьких текстах Й. Рота та їхній ролі в системі засобів художнього зображення. Ми відзначимо вагомий внесок Н. Тимошук у розвиток вітчизняної лінгвістики шляхом вивчення фразеопростору романів Й. Рота, оскільки вона вперше комплексно й системно проаналізувала функціонування ФО у його творах, встановила характерні риси ідіостилю письменника на фразеологічному рівні, визначила авторську фразеологічну картину світу (ФКС) за узуальними й модифікованими ФО. Поставивши перед собою завдання дослідити специфіку фразеологічної номінації у літературному доробку письменника, який відіграв важливу роль у становленні німецької літературної мови ХХ століття, Н. Тимошук, на наш погляд, досягла бажаних цілей. В ході дисертаційного дослідження германістка здійснила багатогранний чіткий кількісний аналіз узуальних та okazіональних ФО і ФМ, на використанні яких, на її думку, ґрунтується неповторність творчої манери Й. Рота [3, с. 3]. Доцільно наголосити і на значущості проведеного психолінгвістичного експерименту щодо узусу фразеологізмів, який допоміг встановити їхній повний корпус. Розглянувши концептосфери ("Світ людини", "Об'єктивний світ", "Детермінанти") авторської ФКС, побудованої за семантичним принципом, Н. Тимошук вдалося відзначити перевагу використання певних способів трансформації ФО для номінації окремих фрагментів ФКС. Проведений порівняльний аналіз узуальних і модифікованих фразеологізмів за трьома концептосферами ФКС засвідчив, за даними Н. Тимошук, дуже великий ступінь антропоцентризму ФО, особливо ФМ, які органічно вплітаються у загальномовну тканину творів Й. Рота й спричиняють різноманітні зміни значення ФО (розширення, конкретизація, деталізація чи інтенсифікація семантики ФО) [3, с. 14-15].

Питання концептуалізації дійсності у літературній спадщині Й. Рота висвітлюють у своїх наукових розвідках Т. Буйницька і Н. Дашко. Предметом дослідницького зацікавлення Т. Буйницької стала взаємодія концептів "ZEIT" і "MENSCH" у текстах публіцистики Й. Рота, яка становить зміст творів "Батьківський дім" і "Витвір архітектури". При цьому характерною ознакою концепту "ZEIT" виявилася конфронтація теперішнього і минулого, яка вміло актуалізується в процесі експлікації концепту "HAUS" [7, с. 233]. Поряд з традиційними ознаками концепту "HAUS" дослідниця виокремлює й суб'єктивні уявленнями автора про нього. Зі змінами людського життя, плином часу концепт "HAUS" отримує новий смисл, втрачаючи свою найважливішу захисну функцію: це – більше не затишна батьківська оселя, а тимчасова станція, відкритий колективний готель [7, с. 236]. Звісно, суб'єктивна частина концепту відбиває песимістичне бачення майбутнього письменником, ностальгію за втраченим відчуттям безпеки у батьківському домі.

Універсальному концепту NATUR, який набув яскравого вираження у творах Й. Рота, зокрема в романі "Марш Радецького", приділяє свою увагу Н. Дашко, розглядаючи його з точки зору когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології. Ми погоджуємося з цілком слушним зауваженням

дослідниці про закономірну узгодженість когнітивного і лінгвокультурного концепту, враховуючи культурну детермінованість пейзажу у художніх текстах і різноманітні лінгвістичні чинники [8, с. 143]. На основі аналізу концепту *NATUR* Н. Дашко констатувала, що зображення природи в тексті залежить від людського фактора, який проявляється у знаннях людини про світ. Вживання різних лексико-тематичних одиниць, широкого арсеналу образних парадигм, які маніфестують особливості авторського світосприйняття, забезпечує багатоаспектність концепту *NATUR* у прозі Й. Рота [1, с. 38]. Основу досліджуваного концепту, в якому знайшли відбиття не лише лінгвістичні, екстралінгвістичні, а й стилістичні явища, утворюють, за Н. Дашко, два лексико-семантичні комплекси *Luft* і *Erde*. Щоправда, дослідниця робить акцент на лексико-тематичній групі *Luft*, зокрема на найбільш вербалізованому мікроконцепті *HIMMEL*, фіксуючи не лише його реальні ознаки, а й той суб'єктивний смисл, який він отримує в процесі концептуалізації. Звісно, лексична репрезентація мікроконцепту у романі "Марш Радецького" відповідає його мовній об'єктивації у німецькій картині світу, проте індивідуальна картина світу митця більш розмаїта, адже в контексті відбувається індивідуалізація вербалізаторів мікроконцепту, здебільшого за рахунок неповторних порівнянь і епітетів [2, с. 391].

Не можна не згадати присвячений творчому доробку Й. Рота третій том "Студій австрійської літератури" ("Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота"), який вийшов друком у Львові у 2007 році. Книга репрезентує вагомий дослідження особливостей художніх і публіцистичних творів австрійського митця, авторами яких є не лише українські (С. Маценка, Т. Гаврилів, Г. Петросаняк, Л. Цибенко, П. Рихло, Х. Назаркевич), а й зарубіжні германісти (С. Шьонборн, В. Шмідт-Денглер, К. Вагнер, В. Убераль, Д. Ніфангер, А. Пальме, М. Бірк, М. А. Гайнц, О. Козонкова). Усіх їх об'єднують літературознавчі підходи, які вони залучали в ході своїх наукових розвідок. Предметом наукового зацікавлення російської германістки О. Козонкової виявився зв'язок Й. Рота з Росією, а також образ її батьківщини у його прозових творах. Хоча її наукове дослідження набуває чітко виражених літературознавчих контурів, проте, висвітлюючи особливості зображення царської Росії як двійниці Австро-Угорської імперії, вона звертає увагу на засоби творення російської атмосфери, які денотують російські реалії, – лексичні запозичення. Деякі з них відносяться до загальноновживаного лексичного фонду німецької мови (*Samowar, Zar, Rubel*), інші (*Urjadnik, Isprawnik, Nagaika, Ochrana, Kwaß*) не загальновідомі, проте, дослідниця акцентує на доцільності їхнього вживання, оскільки вони номінують своєрідні побутові й історичні явища російської культури, які не мають еквівалентів у німецькій мові [4, с. 220]. Попри наявність адекватних німецьких відповідників О. Козонкова зауважує тяжіння письменника до інтеграції затранскрибованих латинкою російських лексем у мовне полотно художніх текстів (*Rubaschka* замість *Hemd*, *Samogonka* замість *Branntwein*). У мовлення чи спів деяких романних персонажів Й. Рот вводить неасимільовані російські чи українські вирази (часто без перекладу), наприклад, "*Polubil ja tibia*

za twoju krasotu" [11, с. 165]. Для створення російської атмосфери автор також використовує топоніми (*Petersburg, Moskau*) й антропоніми, наводячи за російським звичаєм навіть патроніми (*Semjon Semjonowitsch Golubtschik, Timon Semjonowitsch, Nikita Iwanowitsch*). За приміткою О. Козонкової, подібні засоби (лексичні запозичення англійського походження, топоніми й антропоніми) вживаються і для створення американського колориту у романі "Йов", хоча дослідниця детально не зупиняється на них і не наводить прикладів [4, с. 238].

Підводячи підсумки аналізу праць, написаних зарубіжними й українськими германістами на матеріалі творів Й. Рота, констатуємо, що його літературна спадщина як у ХХ, так і ХХІ столітті викликає до себе інтерес, який постійно зростає. З кожним роком з'являється все більше досліджень, в центрі яких – поетична проза австрійського митця, що не залишає байдужими читачів і науковців. Проте спільною рисою переважної більшості розвідок стає їхнє літературознавче русло, тоді як мовні особливості творчого доробку Й. Рота, які заслуговують дослідницької уваги і потребують окремого системно-цілісного розгляду, залишаються недостатньо дослідженими. Серед спроб дослідити мовну тканину художніх творів письменника слід відмітити вагомість дисертаційної праці Н. Тимощук, сфокусованої навколо фразеопростору його романів. Поодинокі й часто фрагментарні дослідження мовного аспекту творчості Й. Рота висвітлюють перспективи подальших розвідок в умовах розмаїття напрямків сучасної лінгвістики (когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика та її основна галузь лінгвокультурологія, лінгвістика тексту), які полягають у комплексному вивченні лексичних, граматичних і стилістичних особливостей його художнього доробку.

Література

1. Дашко Н. Т. Концепт "природа" у романі Йозефа Рота "Марш Радецького" // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2009. – Кн. 2. – С. 36-38.
2. Дашко Н. Т. Особливості лексичного вираження мікроконцептів "небо" та "небесні тіла" у романі Йозефа Рота "Марш Радецького" // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. – № 30. – С. 387-391.
3. Тимощук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 2005. – 19 с.
4. Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2007. – 277 с.
5. Aust H. Sinnbildende Aspekte des Indefinitpronomens man am Beispiel von Joseph Roths Novelle "Stationschef Fallmerayer" // Wirkendes Wort. Deutsche Sprache in Forschung und Lehre. – 1984. – Heft 34. – S. 321-328.
6. Böning H. Joseph Roths "Radetzkymarsch". Thematik, Struktur, Sprache. – Diss. – Tübingen, 1968. – S. 34-58.

7. Bujnytska T. Wechselbeziehungen zwischen den Konzepten "Zeit" und "Mensch" im Text der Publizistik von Joseph Roth // *Топоси культур і спогадів*. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2008. – С. 228-236.
8. Daschko N. Verbalisierung des Konzeptes "Natur" bei Joseph Roth // *Germanistik in der Ukraine*. – 2009. – № 4. – S. 143-147.
9. Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption: Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions 1989. – Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1994. – 476 S.
10. Lowsky M. Erläuterungen zu Joseph Roths "Hiob": Roman eines einfachen Mannes. – Hollfeld: by C. Bange Verlag, 2005. – 110 S.
11. Roth J. Hiob // *Joseph Roth. Romane*. – Bd. 1. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1994. – S. 105-239.
12. Sergo I. Die Übersetzung der deutschen Verbalkomposition ins Italienische anhand der Werke von Joseph Roth. In: *Österreichische Literatur in Übersetzungen. Salzburger linguistische Analysen / Hrsg. von W. Pockl*. – Wien, 1983. – S. 351-393.

Summary

The article deals with the analysis of the scientific explorations that focus on lingual peculiarities of the creative works of Joseph Roth. This analysis determines the prospects of writer's further prose in the linguistic perspective.